

## Social Cohesion and Development

Vol 15, No 1 (2020)

Local Social Policies



Μαρία Καραμεσίνη - Jill Rubery (Επιμέλεια)  
Γυναίκες και Λιτότητα. Η οικονομική κρίση και το μέλλον της ισότητας των φύλων

Μαρία Στρατηγάκη

doi: [10.12681/scad.25045](https://doi.org/10.12681/scad.25045)

Copyright © 2020, Μαρία Στρατηγάκη



This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

### To cite this article:

Στρατηγάκη Μ. (2020). Μαρία Καραμεσίνη - Jill Rubery (Επιμέλεια) Γυναίκες και Λιτότητα. Η οικονομική κρίση και το μέλλον της ισότητας των φύλων. *Social Cohesion and Development*, 15(1), 99–102.  
<https://doi.org/10.12681/scad.25045>

## Μαρία Καραμεσίνη - Jill Rubery (Επιμέλεια)

### *Γυναίκες και Λιτότητα. Η οικονομική κρίση και το μέλλον της ισότητας των φύλων*

Αθήνα: Νήσος, 2015

Σπάνια ένας συλλογικός τόμος συνδυάζει τόσες πολλές προσεγγίσεις του φαινομένου που εξετάζει, όσο ο συλλογικός τόμος που παρουσιάζεται εδώ. Οι επιμελήτριες του τόμου, Μαρία Καραμεσίνη και Jill Rubery επέλεξαν να συγκροτήσουν τον τόμο σε τρεις ενότητες: το θεωρητικό πλαίσιο, την ανάλυση των στοιχείων και την ανάπτυξη των δημόσιων πολιτικών. Επέλεξαν επίσης να συνδυάσουν σημαντικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις, την συγκριτική έρευνα (πολλών χωρών της ΕΕ), την οικονομική προσέγγιση (της αγορά εργασίας) και την κοινωνική προσέγγιση (της φροντίδας και της πρόνοιας). Και όλα αυτά, για να διερευνήσουν αποτελεσματικά τις συνέπειες της πρόσφατης οικονομικής κρίσης στις γυναίκες και στις πολιτικές ισότητες. Πράγματι, η μελέτη των έμφυλων σχέσεων στην περίοδο των ραγδαίων αλλαγών που σημειώθηκαν στην ευρωπαϊκή κοινωνία τη δύσκολη περίοδο 2008-2014 απαιτεί εκ των πραγμάτων διεπιστημονικές προσεγγίσεις, αφού η διάσταση του φύλου διαπερνά και διαμορφώνει το σύνολο των τομέων της οικονομικής και κοινωνικής ζωής. Μακάρι να υπάρξει σύντομα μια παρόμοια ανάλυση των επιπτώσεων της πρόσφατης υγειονομικής κρίσης που κλόνισε ακόμα μια φορά τις εύθραυστες ισορροπίες του φύλου στις κοινωνίες μας. Παρουσιάζονται εδώ συνοπτικά τα 6 από τα 16 κεφάλαια του συλλογικού τόμου τα οποία θεωρώ ότι ενδιαφέρουν περισσότερο την ελληνική επιστημονική και ερευνητική κοινότητα.

Στο πρώτο μέρος του τόμου «Ανάπτυξη του αναλυτικού πλαισίου» το κεφάλαιο της Jill Rubery «Από τις 'γυναίκες και ύφεση' στις 'γυναίκες και λιτότητα'. Ένα πλαίσιο ανάλυσης» προτείνει ένα νέο αναλυτικό πλαίσιο για την εξήγηση των, όπως αποδείχθηκε, διαφορετικών επιπτώσεων της λιτότητας όχι μόνο στις ανισότητες φύλου αλλά και σε διαφορετικές ομάδες γυναικών. Το πλαίσιο αυτό αμφισβητεί τόσο την άποψη ότι οι γυναίκες υφίστανται γραμμικά τις αρνητικές συνέπειες της ύφεσης, όσο και εκείνη που ισχυρίζεται ότι η μείωση του χάσματος του φύλου πρέπει να συνεχισθεί ακόμα και όταν οι συνθήκες ζωής και εργασίας και των δύο φύλων συμπιέζονται σε χαμηλότερα επίπεδα. Το νέο θεωρητικό πλαίσιο που προτείνει η συγγραφέας ενσωματώνει τις διαφορές ως προς την ιδεολογία του φύλου στις διάφορες χώρες και έτσι μπορεί εξηγήσει καλύτερα τις αντιφατικές επιπτώσεις των μέτρων λιτότητας στις γυναίκες και στην ισότητα. Σε αυτό το πλαίσιο η μορφή που παίρνουν οι έμφυλες σχέσεις καθορίζουν τις συνέπειες της χρηματοπιστωτικής κρίσης, όχι μόνο βραχυπρόθεσμα (ανεργία κλπ) αλλά και μακροπρόθεσμα, αφού σε αυτές οφείλονται ορισμένες σταδιακές θεσμικές αλλαγές στον τρόπο οργάνωσης της εργασίας και της φροντίδας.

Στο πρώτο κεφάλαιο του δεύτερου μέρους «Υφεση και Λιτότητα: Εμπειρίες στην ΕΕ και σε επιλεγμένες περιπτώσεις χωρών», η Francesca Bettio και η Alina Verashchagina παρουσιάζουν συνοπτικά την Ευρωπαϊκή Έρευνα για τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στις γυναίκες που διεξήχθη το 2013 από τα δύο δίκτυα εμπειρογνομόνων της Επιτροπής για την ισότητα των φύλων στην απασχόληση και την κοινωνική συνοχή. Η έρευνα αφορά σε όλες τις χώρες της ΕΕ και δείχνει τρεις σημαντικές τάσεις: (α) τη μείωση του χάσματος φύλου (εκτός του τομέα της απλήρωτης οικιακής εργασίας και φροντίδας) με παράλληλη μείωση του επιπέδου των μεγεθών (ποσοστών απασχόλησης, μισθών κλπ), γεγονός που υποδεικνύει την σχετική προστασία των γυναικών από τον ισχύοντα επαγγελματικό διαχωρισμό (β) την αλλαγή του ισχύοντος οικογενειακού προτύπου, αφού πολλές γυναίκες έγιναν ο μοναδικός

«προμηθευτής εισοδήματος» στην οικογένεια, μη αποσυρόμενες από την αγορά εργασίας και (γ) την απομυθοποίηση του ρόλου των γυναικών ως «βαλβίδων ασφαλείας» στην κατάτμηση της αγοράς, ενώ παράλληλα αποδείχθηκε ότι αυτόν τον ρόλο έπαιξαν οι νέοι/ες εργαζόμενοι/ες και οι μετανάστες/τριες. Με αυτό το σκεπτικό διδαχθήκαμε ότι η σημαντικότερη επίπτωση της κρίσης δεν ήταν τόσο η αύξηση της ανισότητας των φύλων, όσο η αναστολή του ρυθμού ένταξης των γυναικών στην αγορά εργασίας, γεγονός που σχετίζεται άμεσα με την υποβάθμιση των κοινωνικών υπηρεσιών που έφερε η λιτότητα. Τα αποτελέσματα της κρίσης κλόνισαν τις κυρίαρχες θεωρητικές απόψεις για τον ρόλο των γυναικών ως «κοινωνικά απόβλητων» αλλά και την αποτίμηση της εργασίας των γυναικών με αποκλειστικό κριτήριο το χάσμα του φύλου στα βασικά μεγέθη της αγοράς εργασίας. Η μέτρηση των αποκλίσεων από τους επιθυμητούς στόχους και όχι από τα ποσοστά των ανδρών αποδείχθηκε περισσότερο χρήσιμη.

Επίσης στο δεύτερο μέρος του τόμου, το κεφάλαιο της Μαρίας Καραμεσίνη με τίτλο «Διαρθρωτική κρίση και προσαρμογή στην Ελλάδα: Κοινωνική οπισθοδρόμηση και προκλήσεις για την ισότητα των φύλων» αναλύει διεξοδικά την εξέλιξη των μεγεθών της απασχόλησης των γυναικών σε συνάρτηση με την δημοσιονομική προσαρμογή των ετών 2010- 2014. Η συγγραφέας καταλήγει σε επτά σημαντικά συμπεράσματα που συνοψίζονται εδώ: (α) η κρίση ανέκοψε την ένταξη των γυναικών στην αγορά εργασίας εκτοξεύοντας την ανεργία τους στο υψηλότερο επίπεδο στην ΕΕ (32%), (β) η κρίση έπληξε περισσότερο την απασχόληση των ανδρών από αυτή των γυναικών, (γ) Οι γυναίκες δεν λειτούργησαν ως εφεδρικός στρατός εργασίας και αντιστάθηκαν δυναμικά στην μείωση του οικογενειακού εισοδήματος, (δ) Οι συνθήκες εργασίας και οι εργασιακές σχέσεις «θηλυκοποιήθηκαν» και έγιναν πιο επισφαλείς για πολλούς άνδρες εργαζόμενους ενώ ο περιορισμός των κοινωνικών δαπανών και οι πρόωρες συνταξιοδοτήσεις στο δημόσιο τομέα έπληξαν περισσότερο τις γυναίκες (ε) οι πολιτικές ισότητας δεν κατόρθωσαν να αντισταθίσουν τις αρνητικές συνέπειες της κρίσης και την υποβάθμιση των δομών φροντίδας των παιδιών, (στ) η κρίση διάβρωσε το μοντέλο των «δύο κουβαλητών» επιφέροντας αλλαγές στον καταμερισμό της εργασίας μέσα στην οικογένεια και τέλος (ζ) αποτελεί ειρωνεία το γεγονός ότι η μείωση των ανισοτήτων φύλου που επιτεύχθηκε στην αγορά εργασίας έγινε σε περιόδους επιδείνωσης των όρων εργασίας για όλους, γεγονός που απαιτεί αναστοχασμό σχετικά με το νόημα της ισότητας των φύλων και τις προτεραιότητες της πολιτικής ισότητας.

Το τρίτο μέρος του τόμου «Προκλήσεις πολιτικής και οι προοπτικές για την ισότητα των φύλων» περιλαμβάνει τρία κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο της Paola Villa και του Mark Smith «Πολιτικές στην εποχή της κρίσης. Πολιτική απασχόλησης και ισότητα των φύλων στην Ευρώπη» παρουσιάζεται η ιστορική εξέλιξη των ευρωπαϊκών πολιτικών ισότητας των φύλων από το 1997, έτος συγκρότησης της «Ευρωπαϊκής Στρατηγικής για την Απασχόληση» στην οποία η ισότητα των φύλων αποτελούσε τον έναν από τους 4 άξονες. Σχεδόν 20 χρόνια μετά, η Στρατηγική «Ευρώπη 2020» δεν περιλαμβάνει ούτε καν αναφορά στο φύλο ή στο gender mainstreaming. Οι συγγραφείς εντόπισαν τους πολιτικούς παράγοντες αυτής της δραστηρικής υποβάθμισης και της ανατροπής της αναγνωρισιμότητας που είχε η ισότητα των φύλων στην ΕΕ. Οι λόγοι έχουν σχέση με τις ευρύτερες πολιτικές εξελίξεις και με την εκάστοτε έκβαση της σύγκρουσης ανάμεσα στις κοινωνικές και οικονομικές προτεραιότητες της πολιτικής απασχόλησης, η οποία και αυτή στην πορεία υποτάχθηκε στην οικονομική πολιτική, ακόμα και σε επίπεδο επίσημων κειμένων. Ευρύτεροι πολιτικοί λόγοι όπως η διεύρυνση της ΕΕ αρχές τις δεκαετίας του 2000 αλλά και, κυρίως, η οικονομική κρίση επέσπευσαν την καθοδική τροχιά και «αποκάλυψαν» το σαθρό έδαφος στο οποίο στηρίζονταν οι πολιτικές ισότητας.

Το δεύτερο κεφάλαιο της Diane Perrons και της Ania Plomien «Φύλο, ανισότητα, κρίση. Προς μια πιο ισότιμη ανάπτυξη» προτείνεται ως απάντηση στην κρίση ένα νέο μοντέλο ανάπτυξης που αναγνωρίζει τους δεσμούς ανάμεσα στην οικονομία και την κοινωνία, στην ανάπτυξη και την πρόνοια, την παραγωγή και την αναπαραγωγή εξασφαλίζοντας μια κοινωνία βιώσιμη και δίκαιη και οικονομικά και κοινωνικά. Ο Keynes επανέρχεται στο προσκήνιο ως προσέγγιση που μπορεί να συνδυάσει την οικονομική ανάπτυξη με τις κοινωνικές δαπάνες και ενισχύεται από τις θεωρίες του Καρλ Πολανγί και της Nancy Fraser. Η διπλή κίνηση του καπιταλισμού ανάμεσα στην απελευθέρωση και την ρύθμιση των αγορών προσφέρει το θεωρητικό υπόβαθρο της κρίσης για την ορθότητα ή όχι των μέτρων λιτότητας. Σε αυτό το πλαίσιο, η λύση της δημοσιονομικής επέκτασης του Ομπάμα απέναντι στην κρίση αναδεικνύεται περισσότερο πετυχημένη από την λύση της επιβολής πολιτικών λιτότητας της ΕΕ. Ο παράγοντας φύλο και οι έμφυλες σχέσεις αποτελούν δομικό στοιχείο της κίνησης αυτής και κατά συνέπεια και οι εκάστοτε εκδοχές της, όπως άλλωστε και οι δημοσιονομικές επιλογές για την αντιμετώπιση της κρίσης επηρεάζουν διαφορετικά τη καθημερινή ζωή των ανδρών και των γυναικών. Οι συγγραφείς αναλύουν επίσης τον ρόλο των κοινωνικών ανισοτήτων και αυτών του φύλου στην δημιουργία της οικονομικής κρίσης. Σε τελευταία ανάλυση, μια φεμινιστική οπτική της κευνσιανής προσέγγισης θα έκανε πράγματι τη μεγάλη διαφορά, αφού χρειάζεται το σοσιαλδημοκρατικό μοντέλο κοινωνικής προστασίας για να καρποφορήσει. Σε αυτό το πλαίσιο η ένταξη της ισότητας στους δημόσιους προϋπολογισμούς (gender budgeting) αναδεικνύεται πολύτιμο εργαλείο ανάκαμψης και προμοδοτείται ως σημαντική παράμετρος «αντοχής» της ισότητας στους χαλεπούς καιρούς της οικονομικής κρίσης.

Το τρίτο κεφάλαιο συνοψίζει τα προηγούμενα κεφάλαια και αναλύει τις άμεσες, εν εξελίξει και μακροπρόθεσμες συνέπειες της κρίσης και των πολιτικών λιτότητας στην ισότητα των φύλων. Για το λόγο αυτό η Μαρία Καραμεσίνη και η Jill Rubery διερευνούν τα καθεστάτα φύλου πριν την κρίση του 2007-8 και τον τρόπο που άνδρες και γυναίκες έχουν αντεπεξέλθει μέχρι τώρα σε αυτήν και αναλύουν τα στοιχεία και τις τάσεις των πολιτικών απασχόλησης με στόχο να διατυπώσουν προβλέψεις για το μέλλον. Το καθεστώς φύλου περιγράφει περισσότερο φαινόμενα από ότι αριθμούς, στατιστικές, ποσοότητες, αμοιβές και ποσοστά. Περιγράφει τρόπους συγκρότησης της καθημερινής ζωής που διαμορφώνουν την οικογένεια, την αγορά εργασίας, τους έμφυλους καταμερισμούς και διαχωρισμούς στην απασχόληση, τη δυαδικότητα του φύλου που μας καθορίζει, αλλά και μας καταπιέζει. Οι τάσεις στα καθεστάτα φύλου, φροντίδας, χρόνου εργασίας υποδηλώνουν μια μετακίνηση προς ένα οικουμενικό μοντέλο του ενήλικου εργαζομένου, καθώς συγκλίνουν τα ποσοστά απασχόλησης ανδρών και γυναικών παρά τις διαφορές ανάμεσα σε κράτη. Όμως, οι διαφορές που παραμένουν ως προς τη θέση τους στην απασχόληση, καθιστούν τις γυναίκες πιο ευπαθείς στην ύφεση παρά την εντύπωση που δημιούργησαν οι πολύ αρνητικές επιπτώσεις της πρώτης φάσης της κρίσης στην απασχόληση των ανδρών. Ο τρόπος οργάνωσης της φροντίδας, η αύξηση των μονογονεϊκών οικογενειών, των ελαστικών μορφών εργασίας κλπ κρατούν ακόμα υψηλές τις ανισότητες των φύλων στην αγορά εργασίας και το βαθμό «ευπάθειας» των γυναικών στις πολιτικές λιτότητας. Στο κεφάλαιο αυτό επιχειρείται η απάντηση στο βασικό ερώτημα του συλλογικού τόμου, δηλαδή κατά πόσο η κρίση και η λιτότητα αποτελούν κρίσιμη καμπή για το καθεστώς φύλου και το κοινωνικό καθεστώς. Μετά την διεξοδική ανάλυση των τάσεων στις πολιτικές λιτότητας στις χώρες που μελετήθηκαν, εντοπίστηκαν διαφορετικές «απαντήσεις» σε κάθε χώρα ανάλογα κυρίως με την ένταση των πολιτικών λιτότητας και τις συνέπειές τους στον τρόπο οργάνωσης της κοινωνικής φροντίδας ή στα συστήματα συνταξιοδότησης που προσδιορίζουν το βαθμό από-οικογενειοποίησης της φροντίδας και το ύψος των οικονομικών απολαβών από την εργασία. Συμπερασματικά, οι συγγραφείς

αποφαίνονται, ότι ο λόγος για τον οποίον ο πολιτικός στόχος της ισότητας των φύλων υποχώρησε στην κρίση, ήταν ότι δεν είχε προηγουμένως αγγίξει την δομή του συστήματος. Οι πολιτικές λιτότητας, που οδήγησαν σε περιορισμό της απασχόλησης στο δημόσιο τομέα και των κοινωνικών δαπανών, επιβάρυναν τις γυναίκες πολύ περισσότερο από τους άνδρες και από όσο έδειξαν οι στατιστικές της αγοράς εργασίας, που αγνοούν τον έμφυλο καταμερισμό της αναπαραγωγικής εργασίας και της οργάνωσης της καθημερινής ζωής.

Μαρία Στρατηγάκη,  
*Πάντειο Πανεπιστήμιο*